

ORCID NO: 0000-0003-3541-6893

Səyyad MƏCİDOV

*Ədliyyə Akademiyasının baş müəllimi,
hüquq elmləri üzrə fəlsəfə doktoru
e-mail: sayyad.macid@mail.ru*

44 GÜNLÜK MÜHARİBƏDƏ VƏ ERMƏNİ TƏCAVÜZÜ İLƏ MÜBARİZƏDƏ HEYDƏR ƏLİYEV SİYASİ İRSİNİN TƏNTƏNƏSİ

Açar sözlər: Heydər Əliyev, 44 günlük müharibə, təcavüz, müharibə, Ermənistanın hərbi təcavüzü

Ключевые слова: Гейдар Алиев, 44-дневная война, агрессия, война, военная агрессия Армении.

Keywords: Heydar Aliyev, 44-day war, aggression, war, military aggression of Armenia

Giriş

Azərbaycan 2020-ci ildə Heydər Əliyevin siyasi kursunun davamçısı, ölkə Prezidenti, Müzəffər Ali Baş Komandan cənab İlham Əliyevin rəhbərliyi və qəhrəman Azərbaycan xalqının milisilsiz şücaəti sayəsində 44 günlük Vətən müharibəsində özünü müdafiə hüququndan istifadə edərək əks-hücum əməliyyatları keçirməklə Zəfər qazanmış, ərazilərimizi işğaldan azad etmişdir.

Ermənistanın hərbi təcavüzünə qarşı mübarizədə Azərbaycanın bu möhtəşəm qalibiyyəti bilavasitə Heydər Əliyev siyasi irsinin təntənəsi idi. Ulu öndərin uzun illər ərzində bu konfliktin həllində əvəzsiz xidmətləri olmuş, məhz onun dövründə dahi liderin qətiyyətli mövqeyi sayəsində ermənilərin beynəlxalq cinayətləri ilə mübarizənin təməli qoyulmuşdur. Həmin dövrdən başlayaraq, Ermənistanın Azərbaycana qarşı hərbi təcavüzünün nəticələrinin aradan qaldırılması dövlətimizin xarici siyasət kursunun əsas vektorlarından və ölkəmizdə təhlükəsizlik mühitinin qorunmasına təsir edən ən zəruri amillərdən birini təşkil etmişdir.

Azərbaycan Respublikasında 2023-cü ilin “Heydər Əliyev İli” elan edilməsini, bununla bağlı müvafiq Tədbirlər Planında Ulu Öndərin irsinə həsr olunmuş əsərlərin nəşr olunma zərurətini nəzərə alaraq, bu məqalədə “Heydər Əliyev İli” çərçivəsində ulu öndərin Ermənistanın hərbi təcavüzünə qarşı mübarizəsi ilə bağlı siyasi irsinin elmi cəhətdən araşdırılmasını vacib hesab edirik.

44 günlük müharibə Heydər Əliyevin 44 illik siyasi mübarizəsinin məntiqi qələbəsi idi

Ulu öndər Heydər Əliyevin erməni məsələsindəki qətiyyətli və dəyişməz mövqeyini, bu problem üzrə onun siyasi strategiyası və milli məfkurəsini, dahi lider tərəfindən aparılan uzunmüddətli danışıqları nəzərə alaraq, erməni təcavüzü və digər erməni cinayətləri ilə müharizənin nə qədər mühüm və aktual problem olduğunu görmək mümkündür. Tam əminliklə demək olar ki, 44 günlük müharibə Heydər Əliyevin ermənilərə qarşı 44 illik siyasi mübarizəsinin və milli məfkurəsinin məntiqi qələbə sonluğu idi. Heydər Əliyevin 44 günlük müharibənin başlanmasından düz 44 il əvvəl - 1976-cı ildə Sovet İttifaqı Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin Siyasi Bürosunun üzvlüyünə namizədliyinin irəli sürüldüyü tarixdən başlayaraq və ondan sonrakı bütün dövrlər hər gün ermənilərin siyasi iddialarının sonunun yaxınlaşması demək idi. Çünki, Heydər Əliyevin siyasi məfkurəsi və mübarizəsi uzun illər ermənilərin bu əsassız ideyalarının əleyhinə yönəlmiş və bu səbəbdən də, sonda 44 günlük

müharibə ermənilərin “Böyük Ermənistan” dövləti yaratmaq ideyalarından başlamış bütün digər ərazi iddialarını məhv etmişdir.

Xüsusi qeyd olunmalıdır ki, problemin hüquqi mahiyyəti və erməni təcavüzünün cinayət hüquqi xarakteri ilə bağlı xalqımızın ümumilli lideri Heydər Əliyev dəfələrlə öz rəsmi mövqeyini bəyan etmişdir. Qarabağa dair ölkəmizin beynəlxalq hüquqa əsaslanan rəsmi mövqeyinin əsası ulu öndər Heydər Əliyev tərəfindən qoyulmaqla, onun siyasi irsi və dövlətçilik fəlsəfəsinin mərkəzi xəttini də məhz Ermənistanın Azərbaycana qarşı hərbi təcavüzü ilə mübarizə təşkil etmişdir. Bu səbəbdən də, ulu öndər “Ermənistanın Azərbaycana qarşı təcavüzünü misli görünməmiş təcavüz” [4, 85] adlandırmaqla hadisənin mahiyyətini və ictimai təhlükəli cinayət xarakterini olduqca dəqiq və konkret ifadə edərək, Ermənistan tərəfindən edilən hərbi təcavüzü problemlərdən ən böyüyü və ən çətinini hesab etmişdir. [3, 171] Bəli, Heydər Əliyev Ermənistanın Azərbaycana hərbi təcavüzünü dünyada heç bir analoqu olmayan, presedent təşkil etməyən cinayət əməli hesab etmişdir. Bu səbəbdən də, təcavüzə qarşı mübarizə və 44 günlük əks-hücum strategiyası da tam fərqli və presedenti olmayan bir hadisə kimi tarixə düşdü. Ermənistanın Azərbaycana hərbi təcavüzünün beynəlxalq hüquqi mahiyyətini ölkə Prezidenti cənab İlham Əliyev “Ermənistanın Azərbaycana davam edən təcavüzü” termini ilə elmi cəhətdən əsaslandırılmış şəkildə ifadə edərək, bu cinayəti həmçinin, regionda sülhə və sabitliyə ciddi maneə hesab etmişdir. [2.] Bu gün Azərbaycan davam edən erməni təcavüzünü və ermənilərin davamlı ərazi iddialarını məhz regionda sülhü və sabitliyi pozan ən mühüm təhlükə hesab etdiyi üçün bu cinayətlə və ermənilərin digər transmilli cinayət əməlləri ilə global mübarizəni və diplomatik savaşı davam etdirir. Dövlətçiliyimizə və ərazi bütövlüyümüze qarşı törədilən silahlı təcavüzlə transmilli mübarizə xalqımızın dahi lideri Heydər Əliyev tərəfindən başlanılmış, bu gərgin iş və hərtərəfli strategiya bu gün dövlət başçısı cənab İlham Əliyev tərəfindən güclü siyasi iradə və böyük əzmkarlıqla davam etdirilir.

Heydər Əliyevin şah əsəri - 44 günlük müharibənin ən güclü strateqi İlham Əliyevdir

Azərbaycan dövləti üçün Heydər Əliyevin ən böyük ərməğanı və şah əsəri – 44 günlük müharibənin ən güclü strateqi İlham Əliyevdir. Məhz onun qətiyyəti, güclü iradəsi, məğlubedilməzliyi, Heydər Əliyev məktəbindən və siyasi kursundan qaynaqlanan əvəzedilməz liderlik keyfiyyətləri 44 günlük müharibədə ermənilərin əsrlərlə formalaşdırdığı mifləri darmadağın etdi. Ali Baş Komandan olaraq cənab İlham Əliyev ermənilərin ölkəmizə olan əsassız ərazi iddialarına son qoydu və Azərbaycan türkünə qarşı törədilmiş bütün cinayətlərin qisasını almış oldu, xalqın milli heysiyyətini, şərəf və ləyaqətini özünə qaytarmış oldu. Güclü lider olaraq Azərbaycan Prezidenti regionda və Avrasiya məkanında yeni reallıq yaratdı və öz siyasi bacarığı ilə dünyanı da bu reallığın tələbləri ilə barışmağa məcbur etdi.

Qeyd edək ki, 44 günlük müharibə zamanı, ondan öncə və ondan sonrakı dövrdə Ermənistan tərəfindən çoxsaylı beynəlxalq cinayətlər, o cümlədən təcavüz cinayəti, soyqırım cinayəti, müharibə cinayətləri və insanlıq əleyhinə cinayətlər törədilib. 30 ildən artıqdır ki, Azərbaycan Ermənistanın hərbi təcavüzü cinayətinin nəticələrindən və digər çoxsaylı erməni cinayətlərindən zərər görmüş və bu cinayətlərə görə beynəlxalq ictimaiyyət hər zaman susqunluq nümayiş etdirmişdir. Bu ikili standartların bu gün də davam etməsinə baxmayaraq, müasir dövrün geopolitik reallığı bu kontekstdə tamamilə yeni tendensiyalar ortaya qoyub.

Ölkə Prezidenti cənab İlham Əliyevin qeyd etdiyi kimi, “işğal dövründə beynəlxalq təşkilatlardakı fəaliyyətimiz, eyni zamanda, ikitərəfli formatda apardığımız danışıqlar əsnasında biz gücbəla ilə, zorla ölkəmizin ərazi bütövlüyü prinsipini o bəyannamələrə saldırdıq. Bir çoxları imtina edirdi. Halbuki bu, gün kimi aydın idi, kim işğalçıdır, kim işğala məruz qalan ölkədir. İkili standartlar, ədalətsizlik, bax, budur. Biz bunu bu gün də görürük...”

Erməni təcavüzü insan hüquqlarına qarşı ən ciddi təhdiddir

Təcavüz cinayəti, o cümlədən Ermənistanın hərbi təcavüzü kimi qəsdlərin mövcudluğu şəraitində heç zaman nə insan hüquqları ilə səmərəli mübarizə, nə də demokratiyanın və hazırda bey-

nəlxalq dövriyyədə aktual olan avrointegrasiya proseslərinin davamlı inkişafı qeyri-mümkündür. Bu gün beynəlxalq sistemdəki mövcud harmoniyanı sarsıdan belə müxtəlif tərkibli cinayət əməlləri ilə daha etibarlı beynəlxalq mübarizə məsələləri xüsusi aktualıq kəsb etməkdədir. Bu isə beynəlxalq cinayətlərin iyerarxiyasında özünün xarakterinə və təhlükəlilik dərəcəsinə görə yalnız bir və ya bir neçə dövlətin deyil, bütövlükdə bəşəriyyətin təhlükəsizliyinə və ümumi sülhün qorunub saxlanmasına təhlükə yaradan beynəlxalq cinayət olaraq təcavüzün mahiyyətinin müfəssəl araşdırılmasını və onunla mübarizənin, o cümlədən ölkəmizdə Heydər Əliyev tərəfindən başlanan mübarizənin hazırkı beynəlxalq münasibətlərdə ön planda olmasını zəruri edir.

Respublikamızın suverenliyi, ərazi bütövlüyü və siyasi müstəqilliyinə qarşı müasir dövrdə bir sıra global və regional təhlükələrin mövcudluğuna baxmayaraq, Ermənistanın Azərbaycana təcavüzü dövlətçiliyimizin bu günü və gələcəyi, habelə insan hüquq və azadlıqları üçün real xarici təhdidlərdən biri hesab olunur və məsələyə cinayət hüquqi yanaşma zəruri bir tələb kimi ortaya çıxmışdır.

Xüsusilə, ölkə Prezidentinin 27 dekabr 2011-ci il tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş "Azərbaycan Respublikasında insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsinin səmərəliliyini artırılması üzrə Milli Fəaliyyət Proqramı"na [1.] müvafiq olaraq Ermənistanın Azərbaycana qarşı təcavüzü nəticəsində qaçqın və məcburi köçkün düşmüş şəxslərin hüquqlarının kütləvi şəkildə pozulması, işğal nəticəsində Azərbaycanın təbii, tarixi və mədəni sərvətlərinin dağıdılması faktının dünya ictimaiyyətinə çatdırılması və onlara dəymiş zərərin Ermənistan dövləti tərəfindən ödənilməsi məqsədilə beynəlxalq təşkilatlarda işin davam etdirilməsi üçün təcavüz cinayəti ilə bağlı beynəlxalq hüquqi məsələlərin diqqətdə saxlanılması olduqca zəruridir.

Hazırda transmilli cinayətlərə qarşı mübarizə müasir beynəlxalq hüququn prioritetlərindən birini təşkil etsə də, bu istiqamətdə dünyada nə universal və regional təşkilatlar çərçivəsində, nə də ayrı-ayrı dövlətlər tərəfindən konkret praktiki addımların atılması qənaətbəxş səviyyədə deyildir.

Global anlamda bütün bəşəriyyət üçün xüsusi təhlükəli hesab olunan əməllərə müxtəlif "argumentlərlə" sanki bəraət qazandırılır. Elə bu səbəbdən də, müasir dünyada silahlı münaqişələri doğuran elementlər, dövlətlərarası konfliktlərin yaranmasının başlıca səbəbi olan ərazilərin işğalı, dövlət suverenliyinə və siyasi müstəqilliyə qəsdlər artmaqda davam edir. Biz bunun əyani sübutunu Ermənistanın Azərbaycana hərbi təcavüzü, Rusiyanın Ukraynaya və Gürcüstana hərbi müdaxiləsi və digər bölgələrdə görə bilirik. Təsədüfi deyildir ki, ABŞ-ın Nürnberq Tribunalında baş prokuroru olmuş R. Cekson özünün Dövlət Departamentinə hesabatında yazırdı: "Nə siyasi, nə də iqtisadi situasiya təcavüz cinayətinə bəraət qazandıra bilməz". [16.] Lakin, təəssüflə qeyd etmək lazımdır ki, müasir dünya hələ də təcavüz və digər cinayətlərdən siyasi alət və təzyiq vasitəsi kimi istifadə etməkdən çəkinmir və bu cinayətə münasibətdə hələ də universal əsasda hər hansı bir dövlət və ya fərd mühakimə edilməmişdir.

Tarixi Azərbaycan torpaqları olan Qarabağda və ətraf rayonlarda 1988-ci ildən başlayaraq, beynəlxalq sülh və təhlükəsizlik ciddi şəkildə təhlükəyə məruz qaldığından Cənubi Qafqaz dünyanın ən gərgin münaqişə zonalarından birinə çevrilmişdi. Nəticədə bütövlükdə Transxəzərin hərbi-siyasi təhlükəsizliyi və onun karbohidrogen ehtiyatlarının iqtisadi cəhətdən təhlükəsizliyi təhdid altında qalırdı. Ermənilərin ölkəmizə qarşı əsassız ərazi iddiaları, Qərbi Azərbaycan torpaqları olan indiki Ermənistan ərazisindən qaçqın düşən şəxslər, Qarabağa və ətraf rayonlara bu ölkənin silahlı təcavüzü nəticəsində məcburi köçkün düşən azərbaycanlıların hüquqları ilə bağlı problemlər təcavüzlə əlaqədar meydana gələn və beynəlxalq hüququn bilavasitə tənzimləmə obyektinə daxil olan məsələlərdəndir.

Ermənilərin ərazi iddiaları və Heydər Əliyevin diplomatik mübarizəsi

Bu problemin meydana gəldiyi dövrdən bu günə qədər onun mahiyyətini etnik, dini, milli və s. faktorlar deyil, məhz əsassız ərazi iddiaları, beynəlxalq təhlükəsizliyin təhdidi, qanunsuz güc hədəsi və gücün tətbiqi, sərhəd pozulmaları kimi beynəlxalq hüquqi faktorlar təşkil etmişdir. Bu mənada prof. R. F. Məmmədov Ermənistanın

Azərbaycana təcavüzünün beynəlxalq hüquqi mahiyyəti ilə bağlı haqlı olaraq qeyd edir ki, “tarihi qonşular arasında müharibə və münaqişəyə son qoymağa məhz beynəlxalq hüquq qadirdir”. [13, 9]

Ermənistanın Azərbaycana qarşı təcavüz cinayətinin tarixi 1989-cu ildən başlanmışdır. Bu həmin dövrə təsadüf edir ki, Heydər Əliyev artıq SSRİ rəhbərliyindən uzaqlaşdırılmış və ulu öndərin vəzifədən getməsinə fürsət bilən ermənilər, onların Moskvadakı havadarları bu problemi süni şəkildə yaratmağa başlamışlar. Fikrimizcə, tarixin bu zaman intervalı obyektiv şəkildə araşdırılmalıdır.

Heydər Əliyevin sovet hakimiyyət orqanlarında olmamasından istifadə edən ermənilər qondarma “Dağlıq Qarabağ Respublikası”nın yaradılmasını reallaşdırdılar. Bu zaman “Müttəfiq respublikanın SSRİ-dən çıxması ilə əlaqədar məsələlərin həlli qaydası haqqında” 3 aprel 1990-cı il tarixli SSRİ Qanunu xüsusi olaraq vurğulanır. Onlar iddia edirlər ki, SSRİ tərkibindən çıxmaq proseduru həyata keçirilərkən muxtar qurumlar İttifaqda və müttəfiq respublikada qalmaq məsələsini müstəqil həll etmək, habelə öz dövlət-hüquqi statusu məsələsini qaldırmaq hüququ əldə edirdi. Ermənilərin “arqument”lərinin əksinə olan digər mühüm hüquqi arqument bundan ibarətdir ki, DQ-nin Azərbaycan ərazisi olması SSRİ Konstitusiyası ilə də təsbit olunmuşdur. Belə ki, bu Konstitusiyanın 87-ci maddəsinə görə, keçmiş sovet məkanında mövcud olan 8 muxtar vilayətdən biri – DQ Muxtar Vilayəti Azərbaycan SSR-nin tərkib hissəsi kimi göstərilirdi. [10,13]

Professor B.M.Klimenkonun qeyd etdiyi kimi, müstəmləkə imperiyaları dağıldıqdan sonra özünü-təyin etmə məsələsi əsasən yeni müstəqil milli dövlətlər yaratmaq mənasında həll edilib. [14,48] Ermənilər isə SSRİ-nin dağılmasından sonra artıq Ermənistan Respublikasının timsalında öz dövlətini yaratmış və onların ikinci erməni dövləti yaratmaq hüququ yoxdur.

SSRİ Konstitusiyasına əsasən, DQ Azərbaycan SSR tərkibində muxtar vilayət olub. DQMV-nin hüquqi vəziyyəti SSRİ və Azərbaycan SSR Konstitusiyalarına müvafiq olaraq 16 iyun 1981-ci il tarixində Azərbaycan SSR Ali Soveti tərəfin-

dən qəbul edilmiş “Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayəti haqqında” Qanunla müəyyən edilirdi. [12, 38-39]

1989-cu il iyulun 29-da Ermənistan ərazisində Azərbaycandan gedən qatarlara olan hücumlar nəticəsində iki ölkə arasında dəmir yolu əlaqəsi kəsilmiş və məqsədyönlü şəkildə Naxçıvan Muxtar Respublikasının təcridinə başlanılmışdır. Bu hərəkətlərin məntiqi davamı olaraq, 1989-cu il dekabr ayının 1-də Ermənistan SSR-nin Ali Soveti qanunsuz olaraq ““Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayəti”nin Ermənistan SSR-yə birləşdirilməsi haqqında” qərar qəbul etmiş, 1991-ci il sentyabr ayının 2-də isə separatçılar qondarma “Dağlıq Qarabağ Respublikası”nı bəyan etmişlər. Ermənistan belə bir qərarı qəbul etməklə dövlət siyasətinin nəticəsi olaraq ölkəmizə qarşı təcavüz aktının törədilməsi üçün zəmin yaratmış oldu. Professor M. Qasımlı haqlı olaraq qeyd edir ki, bu qeyri-legitim qurum SSRİ-nin bütün qanunlarına zidd olmuş və ilk növbədə Ermənistanın boynundan son illərdə bütün cinayətlərə görə məsuliyyət yükünü götürmək məqsədi daşmışdır. [15,198]

Ulu öndər Heydər Əliyev 1993-cü il iyulun 26-da BMT Təhlükəsizlik Şurasının sədrinə yazılı müraciət ünvanladı. Bu müraciətdən sonra 1993-cü il iyulun 29-da BMT Təhlükəsizlik Şurasının 853 sayılı qətnaməsi qəbul olundu. Bu qətnamə işğalın qarşısının alınması, erməni silahlı qüvvələrinin işğal olunmuş Azərbaycan ərazilərindən dərhal və qeyd-şərtsiz çıxarılmasını tələb edən çox ciddi bir sənəd idi. Lakin bütün qətnamələr heç vaxt BMT tərəfindən icra olunmadı. Bu sənədlər sonda yenə də Heydər Əliyev kursunun layiqli davamçısı olan cənab İlham Əliyev tərəfindən beynəlxalq hüquqa uyğun güc tətbiqi ilə icra olundu.

Ulu öndər Heydər Əliyev ermənilərin beynəlxalq aləmdə apardıqları böhtan kampaniyasını ifşa etməyi, Azərbaycan həqiqətlərinin, Xocalı soyqırımının, Sumqayıt hadisələrinin, Qarabağın və onun ətrafındakı yeddi rayonun işğalının və erməni vandalizminin digər qanlı əməllərinin dünya ictimaiyyətinə çatdırılmasını mühüm vəzifə kimi qarşıya qoydu. Məhz Xocalı soyqırımına hüquqi-siyasi qiyməti ilk dəfə ümummilli lider Heydər Əliyev vermiş, onun təşəbbüsü ilə 1994-

cü il fevralın 24-də Milli Məclis “Xocalı Soyqırımı Günü haqqında” qərar qəbul etmiş, 1994-cü il martın 1-də Xocalı soyqırımını ilə bağlı xüsusi Fərman imzalanmışdır. Erməni cinayətlərinin beynəlxalq aləmə çatdırılması missiyası bu gün ölkə Prezidenti cənab İlham Əliyevin fəaliyyətinin mühüm istiqamətlərindən birini təşkil edir. Bu işin səmərəli şəkildə həyata keçirilməsində Azərbaycanın Birinci vitse-prezidenti, Heydər Əliyev Fondunun prezidenti Mehriban Əliyevanın müstəsna xidmətləri danılmazdır. “Xocalıya ədalət!” kampaniyasının nəticəsində bu gün dünyanın 17 ölkəsi, ABŞ-ın 24 ştatı və İslam Əməkdaşlıq Təşkilatı Xocalı soyqırımını tanıyan müvafiq beynəlxalq sənədlər qəbul etmişlər.

Heydər Əliyevin ən böyük xidmətlərindən biri erməni təcavüzünün qarşısının alınması olmuşdur. Məhz Ulu Öndərin rəhbərliyi ilə 1993-cü il noyabrın ortalarında Ermənistan silahlı qüvvələrinin Beyləqan istiqamətində hücumu dayandırılmış, Azərbaycan Ordusunun uğurlu əməliyyatları nəticəsində 1994-cü il yanvarın 5-də strateji əhəmiyyətli Horadiz qəsəbəsi və Füzuli rayonunun 22 yaşayış məntəqəsi düşməndən azad edilmişdir. Mühəribədə dönüş yaranması həm Ermənistanı, həm də onun havadarlarını ciddi təşvişə saldı. Azərbaycan 1994-cü il mayın 8-də Bişkek protokolunu, mayın 12-də cəbhə bölgəsində atəşkəs haqqında sazişi imzaladı, münafişənin həlli yeni mərhələyə qədəm qoydu.

Bu dövrdə Heydər Əliyev bütün istiqamətlərdə olduğu kimi, xarici siyasət sahəsində də radikal dəyişikliklərin əsasını qoydu, dərin elmi-nəzəri və zəngin təcrübə əsasları üzərində qurulmuş konsepsiya formalaşdırdı, NATO ilə əməkdaşlıq haqqında prinsipial qərar qəbul etdi. 1994-cü ilin mayında Azərbaycan NATO ilə əlaqələrin genişləndirilməsi və dərinləşdirilməsi məqsədi ilə “Sülh naminə tərəfdaşlıq” proqramının çərçivə sənədini imzaladı.

Azərbaycan Respublikası Avropada Təhlükəsizliyə və Əməkdaşlığa dair Müşavirəyə böyük əhəmiyyət verir, onun fəaliyyətindən çox şey gözləyirdi. Ulu öndər 1994-cü ilin dekabrında ATƏM-in üzvü olan ölkələrin dövlət və hökumət başçılarının Budapeşt görüşündə Dağlıq Qarabağ probleminə xüsusi diqqət yetirərək qeyd etdi ki,

beynəlxalq hüquq normalarını nəzərə alan siyasi saziş imzalanmadan möhkəm və ədalətli sülh ola bilməz: “Təcavüzün ağır nəticələrinə baxmayaraq, biz Ermənistan tərəfinə ədalət və humanizmin əsasında, ATƏM-in prinsipləri, BMT Təhlükəsizlik Şurasının qətnamələri əsasında sülh təklif edirik. Biz Dağlıq Qarabağın erməni əhalisinin təhlükəsizliyinə təminat verməyə hazırıq, münafişə zonasında ATƏM-in sülhü qoruyan qüvvələrinin yerləşdirilməsinə razıyıq. Biz milli azlıq təşkil edən ermənilərin hüquqlarının həyata keçməsi üçün Azərbaycan dövlətinin tərkibində Dağlıq Qarabağın statusunu müzakirə etməyə və Azərbaycanın Dağlıq Qarabağ regionu ilə Ermənistan Respublikası arasında nəqliyyat kommunikasiyalarının normal işləməsinə təminat verməyə də hazırıq.

Heydər Əliyevin xidmətlərindən biri də ATƏT-in 1996-cı il Lissabon Sammitinin qərarlarına nail olmasında idi. Problemlə əlaqədar beynəlxalq hüquq baxımından ATƏT-in 1996-cı il Lissabon Sammitinin qərarları əsaslı sənədlər hesab edilir. Lissabon Sammiti problemin konkret prinsiplər əsasında həllini nəzərdə tutan və Ermənistan istisna olmaqla, ATƏT-in 53 üzv dövləti tərəfindən dəstəklənən variantlar ortaya qoymuşdur: Azərbaycan və Ermənistan respublikalarının ərazi bütövlüyü; Azərbaycanın tərkibində Dağlıq Qarabağa özünümüəyyənetməyə əsaslanan ən yüksək hüquqi statusun verilməsi; Dağlıq Qarabağın bütün əhalisinin təhlükəsizliyinin təminatı. Dr. H. Məmmədova qeyd edir ki, 1992-ci ildən Lissabon zirvə toplantısından bu şərtləri özündə əks etdirən ATƏT-in heç bir sənədi mövcud olmamışdır. “İlk dəfə olaraq məhz bu toplantıda Azərbaycan Respublikasının ərazi bütövlüyü çərçivəsində DQ-a hər hansı bir muxtariyyətin verilməsi, habelə orada həm erməni, həm də azərbaycanlı əhalisinin təhlükəsizliyinə təminat məsələsinə nəzərdə tutan Lissabon bəyannaməsi qəbul edilmişdir”. [8, 163]

Ulu öndərin rəhbərliyi altında münafişənin həllinə dair 1999-cu ildən “Praqa Prosesi” adlanan həll modeli fəaliyyətə başlamış və bu modelə uyğun olaraq prezidentlər, onların xüsusi nümayəndələri və xarici işlər nazirləri səviyyəsində birbaşa danışıqlar nəzərdə tutan diplomatik vasitə

işə salınmışdır. Siyasi elmlər doktoru E.Əhmədov qeyd edir ki, Ermənistan-Azərbaycan münacişəsinin nizama salınması istiqamətində beynəlxalq təşkilatların səyləri ilə yanaşı, 1999-cu ilin aprelindən başlayaraq yeni formada addımlar atılır. Bu, Azərbaycan və Ermənistan prezidentlərinin birbaşa dialoqunun aparılmasıdır. Həmin vaxtdan iki respublikanın prezidentləri Moskva-da, Vaşinqtonda, Cenevrədə, Yaltada, İstanbulda, Davosda, Nyu-Yorkda, Minskə, Parisdə, Ki-Uestdə, Soçidə, Kişinyovda, Praqada, Strasburqda, Varşavada, Astanada, Kazanda, Rambuyədə, Buxarestdə, Sankt-Peterburqda, Surixdə, Münhendə, Həştərxanda və habelə iki respublikanın sərhəddi - Sədərəkə 40-dan artıq görüş keçirmişlər. [7, 105.]

Ümummilli lider Heydər Əliyev Ermənistanın hərbi təcavüzünə qarşı mübarizədə İslam Əməkdaşlıq Təşkilatına (İƏT) (2010-cu ilədək İslam Konfransı Təşkilatı olmuşdur) xüsusi önəm vermişdir. Bu qurum 1993-cü ilin aprel 25-29-da Azərbaycan ərazilərinə təcavüzü pisləyən qətnamə qəbul etmişdir. Beynəlxalq hüquqi baxımdan mühüm əhəmiyyət kəsb edən bu sənədlə ilk dəfə Ermənistan dövlət olaraq “təcavüzkar” elan olunmuş, bununla da İƏT “Azərbaycan Respublikasına qarşı Ermənistanın təcavüzü” faktını ilk təsdiq edən regional təşkilat kimi tarixə düşmüşdür. Ümumilikdə qətnamənin beynəlxalq hüquqi təfsirindən Ermənistanın Azərbaycana qarşı təcavüzünün beynəlxalq sülh və bəşəriyyətə qarşı cinayət kimi qiymətləndirilməsi irəli sürülür. Eyni zamanda, Ermənistanın bütün hərəkətlərinə təcavüz aktı kimi məhz BMT Nizamnaməsinin VII fəslinə uyğun olaraq qiymət verilməsi sənədin məntiqindən doğan tələb kimi çıxış edir. 1994-cü ildə Kasablankada İƏT ölkələrinin Dövlət başçıları VII Zirvə Konfransında qəbul edilmiş qətnamədə də Ermənistanın Azərbaycana təcavüzü “kəskin şəkildə pislənmiş”, təcavüz nəticəsində hərbi münacişənin kəskinləşməsi və Azərbaycan ərazisinin 20%-dən çoxunun işğalından dərin narahatlıq ifadə olunmuşdur. [11,39-41] Bu qətnamənin beynəlxalq hüquqi cəhətdən ən zəruri elementi bundan ibarətdir ki, 4-cü bənddə birbaşa BMT TŞ-dən Azərbaycana qarşı edilən təcavüzün etiraf olunması, BMT Nizamnaməsinin VII

fəslinə uyğun olaraq, onun (BMT-nin) qətnamələrinin yerinə yetirilməsi tələb edilir. Eyni zamanda, sənəddə Azərbaycan Respublikasının suverenliyinə və ərazi bütövlüyünə edilən təcavüzə son qoyulması və bu məqsədlə BMT-dən koordinasiya fəaliyyət istənilir. Qeyd olunan sənədin daha bir əlamətdar cəhəti budur ki, bütün islam dünyasının Azərbaycanla tam həmrəyliyi təsdiq olunmuş və onun təcavüzdən özünümüdafiə hüququ dəstəklənmişdir. 1996-cı il Cakarta konfransında münacişə ilə bağlı beynəlxalq hüquqi mahiyyətinə görə mühüm bir dəyişiklik baş vermiş, ilk dəfə İƏT-nin 1993-cü ildən etibarən Ermənistan Azərbaycan münacişəsinə dair qəbul etdiyi qətnamələrin adı dəyişdirilmişdir. “Ermənistan Respublikası ilə Azərbaycan Respublikası arasında münacişə haqqında qətnamə” əvəzinə, “Ermənistan Respublikasının Azərbaycan Respublikasına qarşı təcavüzü haqqında qətnamə” adlandırılmışdır. Bu qurumun 1997-ci il Tehran Zirvə konfransında qəbul etdiyi daha bir “Ermənistan Respublikasının Azərbaycan Respublikasına qarşı təcavüzü haqqında qətnamə”də qeyd edilmişdir ki, İƏT-nin üzvü olan dövlətlər Ermənistanla silah və hərbi sursat verməkdən qəti imtina etməli, onların ərazisindən bu cür yüklərin tranziti üçün istifadə olunmasına yol verməməlidirlər. Sənəddə həmçinin, BMT Təhlükəsizlik Şurasına Ermənistanın təcavüzü ilə bağlı qəbul etdiyi qətnamələrin yerinə yetirilməsi üçün daha təsirli addımların atması tövsiyə olunurdu. [6, 82] Ermənistanın təcavüz cinayətinin beynəlxalq hüquq müstəvisində tanınması üçün sonrakı hüquqi prosedurların həyata keçirilməsi baxımından İƏT-in atdığı bu addımlar mühüm əhəmiyyətli məsələ hesab olunmalıdır.

Ulu öndər Heydər Əliyevin Qarabağa dair siyasətinin əsas istiqamətlərindən birini də Avropa İttifaqı ilə münasibətlər təşkil etmişdir. Özünün genişlənmə və inteqrasiya siyasətini həyata keçirən Aİ Cənubi Qafqazdakı münacişələrə, o cümlədən Dağlıq Qarabağ probleminə daha çox nüfuz etmək kursunu hər zaman əsas götürmüşdür. Bu həm beynəlxalq hüquq, həm də geosiyasi baxımdan müsbət nəticələrlə xarakterizə olunur. Tarix elmləri üzrə fəlsəfə doktoru S.Seyidova qeyd edir ki, ABŞ və Qərb dövlətləri münacişəni tezliklə

həll etmək, Ermənistanı rus təsirindən azad etmək və bütünlükdə Cənubi Qafqaz regionunu NATO və Avropa İttifaqının təsir dairəsinə salaraq müxtəlif layihələrdə bu regionun iştirakını istəyirlər.[9, 169] Aİ-nin münaqişələrin, xüsusilə DQ probleminin həll edilməsinə olan marağının əsas səbəbi odur ki, son illərdə qurumun sərhədləri bu regiona daha çox yaxınlaşmış, Avropa Qonşuluq Siyasəti (AQS) və Şərq Tərəfdaşlığı proqramları çərçivəsində tərəflər arasında qarşılıqlı inamın yaranmasına kömək göstərməyə hazır olduğunu dəfələrlə bəyan etmişdir. Bununla əlaqədar Bordo Siyasi Tədqiqatlar İnstitutunun nümayəndəsi S. Lussak münaqişənin potensial həllinin Moskvada və ya Vaşinqtonda deyil, Brüsseldə olmasını qeyd edərək, Aİ-ni Azərbaycan və Ermənistan arasında yeganə bitərəf vasitəçi hesab edir. Bu variantı həll modelləri sırasında inteqrasiya modeli adlandırmaq olar. Əslində Aİ (ilkin adı Avropa Kömür və Polad Birliyi) özü bir beynəlxalq birlik olaraq Almaniya və Fransa arasında konfrantasiyanı aradan qaldırmaq məqsədilə formalaşdırılmışdı. Fransa və Almaniya əsas resursların – kömür və poladın – birgə işlənməsinin Avropada gələcək inteqrasiyanın əsasını təşkil edə biləcəyi qənaətinə gəlmişlər.

Suverenlik, özünütəyinetmə hüququ, ərazi bütövlüyü, sərhədlərin toxunulmazlığı kimi transmilli problemlər XXI əsrdə özünün daha səmərəli həllini fəvqəlmillə idarəetmə sistemləri çərçivəsində tapa bilər. Aİ-nin Qarabağa dair ilkin mövqeyi 3 sentyabr və 9 noyabr 1993-cü il tarixli bəyanatlarda tapmış, konfliktin ərazi bütövlüyü və suverenlik prinsipi əsasında həlli dəstəklənmiş, qaçqınlar probleminin regional təhlükəsizlik üçün qorxu yaratdığı vurğulanmış, silahlı toqquşma nəticəsində məcburi köçkün düşən “on minlərlə mülki şəxsin taleyindən” xüsusi narahatlıq ifadə olunmuşdur. Aİ yeganə beynəlxalq qurumdur ki, 2002-ci ildə Dağlıq Qarabağda keçirilmiş “seçkilər”lə əlaqədar 2 avqust tarixində Aİ-nin üzvü olan 15 dövlət, o zaman Aİ ilə assosiasiya münasibətlərində olan Mərkəzi və Şərqi Avropa dövlətləri, Kipr, Malta, Türkiyə, İslandiya, Lixtenşteyn, Norveç və daha sonra Ukrayna adından verilmiş və bütün dünyada yayılmış məlum Bəyannamədə Azər-

baycanın ərazi bütövlüyünü birmənalı dəstəkləmişdir. Eyni zamanda, Aİ 2002-ci ilin iyulun 12-də Aİ-Azərbaycan Əməkdaşlıq Komitəsinin iclasında Azərbaycanın ərazi bütövlüyünü bir daha tanımış və DQ münaqişəsinin həll olunması prosesində Azərbaycanın çıxış etdiyi bəzi mövqelərini də dəstəkləmişdir. [5, 110] Eyni zamanda, Aİ tərəfindən Ermənistanın etnik təmizləmə siyasəti aparmasının təsdiq olunması beynəlxalq hüquq nöqtəyi-nəzərindən müsbət qiymətləndirilməlidir.

Ölkəmizin ərazi bütövlüyü, suverenliyi və siyasi müstəqilliyi əleyhinə ermənilər tərəfindən məqsədyönlü cinayətkar qəsdlər və təcavüzkar siyasət bu gün də həyata keçirilir. Son dövrlərdə Avropa İttifaqının prosesə aktiv müdaxiləsinə baxmayaraq, Ermənistan beynəlxalq hüquqa və danışıqlara zərər yetirən hərəkətlərdən çəkinmir.

Nəticə

Beləliklə, ulu öndər Heydər Əliyevin kəlamı ilə desək, “Ədalət iki halda pozulur, cinayət baş verib, cəza verilməyəndə və cinayət olmayan halda cəza verildikdə”. Hesab edirik ki, 44 günlük müharibə ermənilərin bu illər ərzində törətdiyi bütün beynəlxalq cinayətləri üçün ən layiqli və ən ədalətli cəza hesab oluna bilər. Lakin, bundan əlavə ermənilərin hərbi təcavüzü və digər cinayətlərinin növbəti ədalətli beynəlxalq hüquqi nəticəsinə nail olmaq üçün bu cinayətlər beynəlxalq məhkəmələr müstəvisində araşdırılmalıdır. Bu beynəlxalq cinayətlər üzrə ədalətli beynəlxalq məhkəmə mexanizmləri tətbiq olunmalı, bu əməllərə görə ədalətli hüquqi formada məsuliyyət ləğv olmalıdır. Beynəlxalq hüquqa müvafiq olaraq 27 sentyabr 2020-ci ildə Azərbaycan öz doğma torpaqlarını Ermənistanın hərbi təcavüzündən azad etmək və bu ölkəni sülhə məcbur etmək məqsədilə özünümdafinə xarakterli əks-hücum əməliyyatları keçirdi. Bu proses Azərbaycanın qalibiyyəti ilə nəticələnməklə 10 noyabr 2020-ci il tarixində üçtərəfli bəyanat (Azərbaycan, Rusiya və Ermənistan) imzalandı. Tam əminliklə demək olar ki, həm Ermənistan qarşı həyata keçirilən əks-hücum əməliyyatları, həm də üçtərəfli bəyanatın nəticəsi olaraq müharibənin qələbə sonluğu ilə tamamlanması məhz Heydər Əliyev siyasi irsinin ən böyük təntənəsi,

onun uzun illər ərzində həyata keçirdiyi siyasi kursun qələbəsi və ən əsası Heydər Əliyev məktəbinin yetirməsi olan İlham Əliyevin intellekti, cəsarəti və siyasətinin möhtəşəmliyinin təcəssümü idi.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikasında insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsinin səmərəliliyini artırmaq sahəsində Milli Fəaliyyət Proqramının təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı, Bakı şəhəri, 27 dekabr 2011-ci il. <http://www.president.az>
2. Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin və Çexiya Prezidenti Vatslav Klausun görüşü, AzərTAc, 06 May, 2009.
3. Heydər Əliyev. Müstəqillik yollarında. IV kitab. "Azərbaycan nəşriyyatı. Bakı. 1997.
4. Heydər Əliyev və Şərq. 6 cildə. Birinci kitab. Tərtibçilər: Q.Allahverdiyev və V.Sultanzadə. red. M. Qurbanlı. Bakı, Çarşıoğlu, 2002. 375 s.
5. Diplomatiya aləmi. Azərbaycan Respublikası xarici işlər nazirliyinin jurnalı № 8, 2004, 156 s.
6. Əhmədov E. İ. Ermənistanın Azərbaycana təcavüzü və beynəlxalq təşkilatlar. "Tuna". Bakı, 1998. 137 s.
7. Əhmədov E. İ. Ermənistanın Azərbaycana təcavüzü. Bakı-2016. 3 cildə. I cild. 912 s.
8. Məmmədova H. Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin nizamlanmasında ATƏT-in vasitəçilik missiyası. Dirçəliş XXI əsr. 135-136/2009, 163 s.
9. Seyidova S. Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin tənzimlənməsində ATƏT-in Minsk Qrupunun rolu. Dirçəliş XXI əsr. 158-159/2011, s 169
10. NATO'nun dönüşümü. Brussels. NATO-2004. 44 s.
11. Заявление и сообщения МИД Азербайджанской Республики (сентябрь 1993 г. – декабрь 1996 г.). Баку 1997, 64 с.
12. Конституция СССР./Глава 11 «Автономная область и Автономный округ». Статья 87. М., 1977 год. 76 с.
13. Мамедов Р. Самоопределение по-армянски, или о том как армянские сепаратисты из Нагорного Карабаха в очередной раз грубо игнорирует международное право. Мнение (Баку) 1997, № 1, с. 9-12.
14. Международное право. Учебник. Ответственный редактор Ю.М.Колосов, Э.С.Кривчикова. М., Международные отношения, 2005. 720 с.
15. От Майендорфа до Астаны: принципиальные аспекты Армяно-Азербайджанского Нагорно-Карабахского конфликта. Под ред. Г.М.Алексеева (доктор исторических наук, профессор МГУ им. М.В.Ломоносова)- М.: 2010 – 552 с.
16. Marjorie Cohn, Aggressive War: Supreme International Crime, <http://www.democraticunderground.com>

Сайяд Меджидов

Празднование политического наследия Гейдара Алиева в 44-дневной войне и борьбе против армянской агрессии

Принимая во внимание объявление 2023 года «Годом Гейдара Алиева» в Азербайджанской Республике, а также издание работ, книг и монографий, посвященных наследию Великого Лидера в соответствующем Плана действий, в рамках «Год Гейдара Алиева» его политическое наследие связано с военной агрессией Армении и мы считаем очень важным научно исследовать служебную деятельность. Учитывая многолетние переговоры великого лидера по этой

проблеме, борьба с армянскими преступлениями, особенно экологическим терроризмом и экоцидом, также являются актуальными проблемами сегодняшнего дня.

В статье рассматривается политическое наследие Гейдара Алиева в борьбе с военной агрессией Армении. Благодаря руководству Ильхама Алиева, продолжателя политического курса Гейдара Алиева, Президента Азербайджанской Республики, победоносного Главнокомандующего Ильхама Алиева, и неустанному мужеству героического азербайджанского народа наша страна одержала победу в 44-дневная Отечественная война путем проведения контр-ударных операций и освобождения наших территорий от оккупации в 2020 году. Эта великая победа Азербайджана в борьбе против военной агрессии Армении стала самым большим торжеством политического наследия Гейдара Алиева.

Sayyad Majidov

The celebration of Heydar Aliyev's political legacy in the 44-day war and the struggle against Armenian aggression

Taking into account the declaration of 2023 as the "Year of Heydar Aliyev" in the Republic of Azerbaijan, and the publication of works, books and monographs dedicated to the legacy of the Great Leader in the relevant Action Plan, within the framework of the "Year of Heydar Aliyev" his political legacy related to the military aggression of Armenia and we consider it very important to scientifically investigate the official activity. Taking into account the long-term negotiations conducted by the great leader on this problem, the fight against Armenian oppression and other Armenian crimes, especially environmental terrorism and ecocide, are also urgent problems of today.

The article examines Heydar Aliyev's political legacy in the fight against Armenia's military aggression. Thanks to the leadership of Ilham Aliyev, the follower of the political course of Heydar Aliyev, the President of the Republic of Azerbaijan, the victorious Commander-in-Chief Ilham Aliyev, and the unrelenting courage of the heroic Azerbaijani people, our country won the 44-day Patriotic War by conducting counter-attack operations and freed our territories from occupation in 2020. This great victory of Azerbaijan in the fight against the military aggression of Armenia was directly the biggest celebration of Heydar Aliyev's political legacy.